

С. О. Баранов,
аспірант, Національна академія державного управління при Президенті України, м. Київ

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА В СВІТІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

S. Baranov,
graduate student, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kiev

SHADOW ECONOMY IN THE WORLD: TRENDS AND REGIONAL DIFFERENCES

У статті досліджується сутність та масштаби тіньової економіки у світі. Розглянуто загальні тенденції щодо зростання тіньової економіки та особливості її розвитку у різних країнах. Зроблено висновок стосовно того, що необхідним є розробка універсальних механізмів боротьби з тінізацією економіки в загальносвітових масштабах.

The article examines the nature and the scale of the shadow economy in the world. The general trend of increase in the shadow economy and especially its development in different countries are considered. The author points out the necessity of development of the universal mechanism to combat the shadow economy in a global scale.

Ключові слова: тіньова економіка, рівень тіньової економіки, детінізація національної економіки, економічна безпека держави.

Key words: shadow economy, degree of shadow economy, legalization of the national economy, the economic security of the state.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Поширення тіньової економіки поряд з макроекономічною розбалансованістю та обмеженістю ресурсів визнані Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) основними глобальними ризиками майбутнього десятиріччя. Глобалізація фінансових систем, розвиток міжнародних банківських мереж, електронних торговельних систем та мереж здійснення операцій з нерухомим майном, за недостатньої координації діяльності країн щодо детінізації світових торговельних та фінансових потоків, створюють умови для використання фінансових інструментів і маніпулювання інструментами трансфертного ціноутворення з метою оптимізації оподаткування та відмивання грошей.

Загострення проблеми тінізації глобальних ринків у контексті подолання кризових явищ та забезпечення стійкості світової та національних фінансових систем зумовили актуальність її внесення до порядку денного осінньої сесії Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) у 2011 році. Основними проблемами тінізації економічних відносин визначено тіньову зайнятість та тінізацію фінансових потоків [8]. Саме тому важливого значення набуває дослідження тіньової економіки в загальносвітових масштабах, визначення особливостей її прояву в різних країнах та розробки ефективних механізмів захисту національних економік та глобальної економічної системи від негативного впливу тінізаційних процесів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ПРОБЛЕМАТИКОЮ ТА ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Матеріальні збитки від функціонування тіньової економіки у світі вимірюються мільярдами доларів

США. Це, в свою чергу, додає актуальності науковим пошукам у вказаній сфері. З проблем тіньової економіки на сьогодні у світі опублікувати тисячі праць, в Інтернеті можна знайти велику кількість посилань, однак проблема тіньової економіки залишається дуже гострою для національних економік світу.

На нашу думку, особливо складним для сучасної науки є розробка об'єктивних методів оцінки рівня тіньової економіки. Незважаючи на те, що в літературі представлені десятки методів оцінки, єдиного загальновизнаного методу у світі не існує. Звідси виникають проблеми оцінки, аналізу та розуміння причин і сутності тіньової економіки як невід'ємного явища сучасної економіки.

Тому виникає необхідність з позиції загальносвітових оцінок розглянути тіньові процеси, що властиві всім країнам без винятку, та зробити відповідні висновки на предмет боротьби з негативними наслідками тіньової економіки.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження закономірностей та особливостей тіньової економіки в світі.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА ЇХ ОБГРУНТУВАННЯ

Тіньова економіка як явище загальнопланетарного масштабу займає одне з центральних місць у функціонуванні усіх без винятку економічних систем світу. Це обумовлено сутністю тіньової економіки та складністю виявлення усіх можливих варіантів її прояву. Відповідно до законодавства України "тіньова" економіка — це заборонена законом діяльність з виробництва товарів і послуг, що здійснюється з метою збагачення, а також правомірна ринкова економічна діяльність, результати якої частково або повністю не враховуються в державній звітності та оподаткуванні.

З даної дефініції випливає багатогранність проявів тіньової економіки від неврахованої або прихованої діяльності до кримінальних дій, що суперечать правовим нормам суспільства. Крім того, загальне розуміння тіньової економіки обумовлене і морально-культурними особливостями різних країн, народів, організацій. Тому, досліджуючи масштаби та рівень тіньового сектору окремих країн, необхідно обов'язково звертати увагу на рівень розвитку економічної системи та традиції, що властиві конкретній державі.

Традиційне розуміння сутності тіньової економіки будь-якої країни складається з таких трьох складових:

1) кримінальна або "чорна" економіка, до якої відносять виробництво та торгівлю зброєю, наркотиками, фальшивими ліками, сутенерство, шахрайство — всі ті види діяльності, наслідком яких є кримінальна відповідальність;

2) "сіра" економіка, яка виникає внаслідок здійснення такої підприємницької діяльності щодо виробництва товарів та послуг, що частково або повністю приховується від оподаткування;

3) "біла" або економіка "білих комірців" — сектор економіки, де нічого не виробляється, а здійснюється перерозподіл доходів, отриманих у формі "відкатів" та хабарів з попередніх двох секторів.

Усі вищеперераховані складові тіньової економіки характеризують її як виключно негативне явище, що завдає значних збитків економічній системі. Однак у світі склалися і альтернативні точки зору на досліджувану проблему, які надають позитивної оцінки функціонуванню тіньового сектору за певних обставин. Швейцарський економіст Д. Кассель у 1986 році опублікував працю, в якій виокремив такі позитивні функції тіньової економіки:

1) тіньова економіка виступає у формі "економічного мастила", що згладжує перепади в економічній кон'юнктурі за допомогою переливання ресурсів між легальною та тіньовою економіками;

2) нелегальна економіка є "соціальним амортизатором", що відповідає за зменшення небажаних для держави соціальних витрат. Неформальна зайнятість дає можливість малозабезпеченим категоріям населення отримувати доходи, тим само зменшуючи соціальне напруження у державі;

3) тіньова економіка може бути "вбудованим стабілізатором", що за потреби надає кошти легальному сектору економіки (неофіційні доходи використовуються для купівлі товарів та послуг в легальному секторі, а "відмиті" капітали з часом обкладаються податками та приносять доходи державному бюджету) [10].

Проте, як зазначає Павук О., "динаміка оціночних показників показує ріст тіньової економіки в усіх країнах. А негативні ефекти помітно превалюють над позитивними результатами" [5].

Оцінити рівень тіньової економіки за сучасних умов досить складно. В науковій практиці не існує єдиного методу, що давав би більш-менш об'єктивну оцінку масштабам тіньового сектору в конкретній країні. Серед методів, що досить широко використовуються у світі можна виокремити: індекс п'яти макроекономічних індикаторів, що використовується Міжнародним валютним фондом; монетарний метод, що як правило, використовується центральними банками країн; метод дзеркальної статистики, що також застосовується відповідними органами окремих держав. Однак найбільша довіра у світі надається інформації, що публікує німецький професор, визнаний фахівець з оцінки рівня тіньової економіки у світі — Ф. Шнайдер [11, 12]. Науковці з Австрії та Німеччині під керівництвом Ф. Шнайдера зробили загальний висновок стосовно тіньової економіки: з часом її рівень неспинно зростає незалежно від рівня розвитку економічної системи і суспільства.

Загальний рівень тіньової економіки в країні суттєво залежить від низки чинників, серед яких можна виокремити: розмір податкового навантаження в країні; регламентація економічної діяльності; наявність "нелегального" ринку робочої сили; особливості регулювання ринку праці; розмір державного сектору в економіці тощо. Більшість науковців головними причинами розвитку тіньової економіки називають податки та закони, що наявні в конкретній державі. Серед нових факторів, що виникли з часом, можна згадати про транснаціоналізацію та глобалізацію економіки, які особливо негативно впливають на держави з ліберальною слабоконтрольованою фінансовою системою.

Саме в контексті глобалізації здійснює наукові пошуки Е. Вейнер. Сутність тіньової економіки він розглядає як глобальне явище, яке виходить за межі однієї країни. Зокрема, як зазначає Е. Вейнер, "у більш конкретних визначеннях тіньовий ринок є групою самостійних, дуже заможних країн та інвесторів, які фактично мають можливість управляти світовою економікою через великі запаси акцій, облигацій, нерухомості, валюти та інших фінансових активів, які вони тримають в нерегульованих інвестиційних структурах (хеджевих фондах, фондах прямих інвестицій, суверенних інвестиційних та стабілізаційних фондах), а також у крупних державних холдингових компаніях" [1, с. 10]. Спираючись на дослідження компанії McKinsey Global Institute, дослідник робить висновок, що під контролем таких країн, як Саудівська Аравія, Кувейт, Абу-Дабі (як мікродержава), Китай, Японія, Південна Корея, деяких хедж-фондів та фондів прямих інвестицій перебуває більше 12 трлн дол. США, які складають основу впливового тіньового ринку через забезпечення потреб у реальних грошах, в ліквідності [1, с. 10—11].

За даними різних організацій рівень тіньової економіки в сучасному світі становить від 18 до 35 % загальносвітового ВВП. За підрахунками Світового банку ВВП у світі 2012 року становив 71,66 трлн дол. США, тобто найбільш песимістичний розрахунок свідчить, що в тіньовому секторі нині виробляється приблизно 26 трлн дол. США [5]. Для Європи у складі країн ЄС та Туреччини, Норвегії, Швейцарії у 2013 році загальний рівень тіньового сектору становив 18,5% ВВП та відповідно дорівнював 2,15 трлн євро [14].

Середній рівень тіньової економіки за групами країн має такі показники (табл. 1).

Найвищий рівень тіньової економіки країн ЄС має Болгарія (31,2%), Румунія та Хорватія (28,4%), Литва (28,0%), Естонія (27,6%). Найнижчий рівень у 2013 році зафіксований у Швейцарії (7,1%), Австрії (7,5%), Люксембурзі (8,0%), Нідерландах (9,1%) [14].

З глобалізацією пов'язаний розвиток тіньової економіки і в Південно-західній Європі. В Іспанії 2013 року було зафіксовано 18,6% тіньової економіки. В цілому це середній розмір тіньового сектору, однак, виникає цілий ряд запитань. За офіційними даними більше 21% іспанців є безробітними, це приблизно 4,9 млн людей. При цьому в країні відсутні масові невдоволення та заворушення. Для значної кількості аналітиків це є свідченням того, що більшість офіційно безробітних іспанців неофіційно зайняті, тобто мають альтернативні джерела доходів. Працюючи, вони отримують заробітну плату, не сплачують соціальних внесків, отримують допомогу від держави по безробіттю, а їх роботодавці ухиляються від сплати податків. За даними Марі Лус Родрігес — державного секретаря у справах зайнятості, з 2007 року іспанський уряд надав безробітним допомоги у розмірі 165 млрд дол. США [3].

В Іспанії тіньова економіка є частиною не лише сектору зайнятості. Будівництво, сільське господарство теж мають власні схеми ухилення від сплати податків. Достатньо поширеним і відомим є той факт, що при купівлі нерухомості в Іспанії платіж розбивається на дві суми: перша частина є офіційною, з неї сплачують початки, друга сума — "платіж Б"

— сплачується у готівці і відповідно не обкладається податком. Така практика оплати покупки використовується і в інших країнах Європейського Союзу.

Для країн колишнього Радянського Союзу з початку 90-х років характерним були значні масштаби тіньової економіки. Зокрема, в Грузії 43—51%, в Азербайджані — 34—41%, в Росії — 27—46% [6]. У 2011 році лідером серед європейських країн за рівнем тіньового сектора стала Україна з показником 46,8% від офіційного ВВП. Інші країни мали такі дані: Росія — 40,6%, Білорусь — 43,3%, Молдова — 44,3% [6], Вірменія — 44,6% [2].

За даними агентства Bloomberg 2007 року до 10 країн з найвищим рівнем тіньової економіки входили: 1. Грузія — 72,50%, 20,29 млрд дол. 2. Болівія — 70,70%, 45,11 млрд дол. 3. Азербайджан — 69,60%, 86,03 млрд дол. 4. Перу — 66,30%, 253,00 млрд дол. 5. Танзанія — 63,00%, 57,89 млрд дол. 6. Україна — 58,10%, 294,30 млрд дол. 7. Таїланд — 57,20%, 538,60 млрд дол. 8. Зімбабве — 56,10%, 332 млрд дол. 9. Уругвай — 56,00%, 44,52 млрд дол. 10. Гватемала — 55,00%, 69,21 млрд дол. [13]. Проте, як зазначає Буракова Л., в Грузії було здійснено успішну детінізацію за такими напрямками: значне зниження податків, їхнє жорстке адміністрування та знищення корупції у фіскальних органах. Серед іншого в Грузії була спрощена процедура подання податкової декларації, скасовані спонтанні перевірки, мікробізнес був звільнений від податків. Результатом стало збільшення податкових надходжень у 2,7 рази, а кількість зареєстрованих платників податків зросла на 86% [4].

Загальносвітові масштаби тіньової економіки є ще більш вражаючими. Так, за різними оцінками в 2000-х роках рівень тінізації економіки Нігерії досягав 76% від офіційного ВВП країни, Таїланду — 71%, Єгипту — 68%, Панами — 62%. Фактично в більшості країн, що розвиваються, Азії, Африки та Латинської Америки можна говорити про існування "паралельної" або "другої" економіки, яка за своїми масштабами не поступається офіційній економіці. Суттєва різниця між економікою західних, більш розвинених країн, і країн Азії та Африки полягає в тому, що на Заході в тіньовому секторі працюють здебільшого невеликі фірми, податкові надходження від яких незначні, а заробітки співробітників є додатковим доходом. На Сході і в країнах Африки ситуація дещо інша: мігранти з сільської місцевості не можуть знайти собі роботу офіційно, тому змушені основні засоби для існування отримувати нелегально. До того ж значна корупція та недоліки в законодавстві сприяють тому, що суттєва частина господарської діяльності не враховується в обрахунку офіційного ВВП країн [7].

2011 року британська громадська організація Tax Justice Network (TJN) визначила 6 країн, громадяни та компанії в яких найбільше ухиляються від сплати податків і відповідно саме ці країни мають найвищий рівень тіньової економіки.

1. Болівія. Частка її тіньової економіки складає 66,1% від ВВП. Загалом сума грошей, яку країна втратила через неплатників податків складає 3,7 млрд дол. США. Згідно із підрахунками TJN, тіньова економіка країни дорівнює 419% витрат на охорону здоров'я найбіднішої країни Південної Америки [9].

Таблиця 1.

№ п/п	Групи країн	1999–2003 (145 країн), % ВВП	2006 (167 країн), % ВВП
1	В країнах, що розвиваються	38,7	38,1
2	В країнах з перехідною економікою	40,1	38,1
3	В розвинених країнах	16,3	18,7
4	В комуністичних країнах	22,3	14,3 (Китай)
5	В середньому по країнах	35,2	35,5

Джерело: [11, 12].

2. США. Частка тіньової економіки США становить 8,6% від ВВП, що в грошовому еквіваленті складає 337 млрд дол. США щороку. Хоча у відсотковому відношенні тіньова економіка США становить не дуже велику частку економіки, проте США втрачає найбільшу з усіх країн світу суму грошей від несплати податків. Найбільше сприяє такій проблемі слабке законодавство щодо корпорацій.

3. Росія. Тіньова економіка в Росії на 2011 рік становила 43,8% від ВВП, що дорівнює 221 млрд дол. США. Відповідно до окремих досліджень 60% російських фірм є так званими "космонавтами" — фірмами, які створюються на короткий час та мають на меті приховування активів для ухилення від сплати податків. Як пише Foreign Policy, в середньому в Росії фірми платять 40% тих податків, які вони мають платити. Не винятком тут є і державні компанії такі, як Газпром, який у 2003—2004 році передав "космонавтам" більше 2 млрд дол. США своїх статків [9].

4. Італія. В Італії тіньова економіка складає 27% від ВВП (238 млрд дол.). Сама країна офіційно оцінює свою тіньову економіку в 17,5% від ВВП, що тим не менш означає втрату 150 млрд дол. США щороку. Ухилення від сплати податків часто є дуже вражаючим. Так, половина яхт більш як 10 метрів завдовжки в Італії зареєстрована на осіб, які мають річний прибуток менше 26 тис. дол. США. А в одному з італійських міст 42 власники Ferrari задекларували річний прибуток менше 30 тис. дол. США. У той час як боргова криза в країні загострюється уряд вживає заходів для боротьби з ухиленням від сплати податків.

5. Греція. Прихована економіка Греції становить 27,5% від ВВП, що дорівнює 30 млрд дол. США. Грецькі податкові органи традиційно були і залишаються досить слабкими, а посадових осіб легко підкупити. Втім, з початку боргової кризи посадовців чекало розчарування. Уряд опублікував список з 4152 боржників, а низку великих бізнесменів було заарештовано під час рейдів.

6. Ірландія. Розмір тіньової економіки в Ірландії є відносно незначним — 15,8% (9,9 млрд дол. США), але останні ініціативи уряду країни можуть бути передвісником майбутніх проблем. Так, ірландський уряд вирішив з 2011 року стягувати новий податок в розмірі 130 дол. США з домогосподарства, щоб у перспективі отримати 212 млн дол. США, які мали б допомогти державі погасити борговий тягар. Така податкова ініціатива спровокувала обурення громадськості, а 31 березня 2012 року уряд визнав, що 50% домогосподарств просто відмовились платити цей податок [9].

Як видно з вищенаведеного матеріалу, проблема тіньової економіки має значний вплив на функціонування національних економік та глобальної фінансової системи в цілому. Тому важливого значення набуває розробка ефективних механізмів детінізації національних економік, здійснення прозорої господарської діяльності та об'єктивного наповнення державних бюджетів.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, науковий пошук з проблем тіньової економіки дозволяє зробити наступні висновки. В умовах

глобалізації зростає загальний рівень тіньової економіки у світі, незалежно від рівня розвитку економічної системи держави. Деякі науковці зазначають про існування тіньової економіки не лише в межах окремих країн, а за умов існування глобальних гравців (держав, організацій), що і є носіями тіньових процесів у світі.

Чітко визначити рівень та масштаби тінізації економічної системи наразі неможливо, оскільки відсутніми є загальновизнані методи оцінки тіньової економіки. Однак, наявні методи та методики свідчать, що в цілому у світі зберігається тенденція до зростання загального рівня тіньової економіки та відповідно втрат офіційних доходів країн.

За різними підрахунками найвищий рівень тінізації у світі мають Болівія, Нігерія, Таїланд, Панама. Серед країн ЄС "лідером" є Болгарія. Україна за підрахунками 2011 року посіла перше місце серед усіх європейських країн з показником 46,8% від офіційного ВВП. Тому для нашої держави питання здійснення ефективної детінізації стоїть особливо гостро, оскільки Україна щороку втрачає майже половину доходів до Державного бюджету.

У подальшому автор статті планує зосередити свою увагу на дослідженні особливостей розвитку процесів тінізації в Україні та запропонувати можливі шляхи зниження рівня тіньової економіки.

Література:

1. Вейнер Э. Скрытая власть. Как разбогатевшие государства и влиятельные инвесторы контролируют весь мир / Вейнер Эрик [пер. с англ. В. В. Ильина]. — М.: Альпина Бизнес Бук, 2012. — 336 с.
2. Грант Багратян. В Армении теневая экономика составляет 44,6% [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://news.am/rus/news/126634.html>
3. Європа: тіньова економіка [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4841>
4. Куди йдуть гроші. За обсягом тіньової економіки Україна вибилась у лідери Європи // Кореспондент. — 2012. — № 46 (23 листопада).
5. Павук О. Теневая экономика в мире и в Балтии / Ольга Павук [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.baltic-course.com/rus/ekonomiceskaja_istorija/?doc=83562
6. Розмір тіньової економіки в Європі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://real-economy.com.ua/infographics/21548.html>
7. Теневая экономика и экономическая преступность. Масштабы теневой экономики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://polbu.ru/shadow_economy/ch02_all.html
8. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / Т.А. Тишук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов; за заг. ред. Я.А. Жаліла. — К.: НІСД, 2011. — 96 с.
9. У Болівії, США та Росії найбільше ухиляються від сплати податків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/47715>
10. Cassel D. Funktionen der Schattenwirtschaft im Koordinationsmechanismus von Markt- und Planwirtschaften / D. Cassel // ORDO. Jahrbuch fur die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft. — 1986. — Bd. 37. — S. 73—103.
11. Schneider F. The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know? 2012 / Friedrich Schneider [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2031951
12. Schneider F., Buehn A., Montenegro C. E. Shadow Economies all over the World: New Estimates for 162

Countries from 1999 to 2007. / Friedrich Schneider, Andreas Buehn, Claudio E. Montenegro [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1645726

13. Shadow Economies on the Rise Around the World [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://finance.yahoo.com/news/pf_article_110204.html

14. The Shadow Economy in Europe, 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.atkearney.com/financial-institutions/featured-article/-/asset_publisher/j8IucAqMqEhB/content/the-shadow-economy-in-europe-2013/10192

References:

1. Vejner, Je. (2012), Skrytaja vlast'. Kak razbogatevschie gosudarstva i vlijatel'nye investory kontroliруют ves' mir [Hidden Power. How wealthy and influential state investors control the whole world], Al'pina Biznes Buk, Moscow, Russia.
2. Bagratjan, G. (2012), "In Armenia, the shadow economy was 44.6%", available at: <http://news.am/rus/news/126634.html> (Accessed 4 April 2014).
3. The Financial Times (2011), "Europe: the shadow economy", available at: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4841> (Accessed 4 April 2014).
4. Holubov, O. (2012), "Where the money. In terms of the shadow economy in Ukraine vybilas leaders in Europe", Korespondent, vol. 46.
5. Pavuk, O. (2013), "The shadow economy in the world and in the Baltics", available at: http://www.baltic-course.com/rus/ekonomiceskaja_istorija/?doc=83562 (Accessed 4 April 2014).
6. Real-economy (2012), "The size of the shadow economy in Europe", available at: <http://real-economy.com.ua/infographics/21548.html> (Accessed 4 April 2014).
7. Polka bukinista (2000), "The shadow economy and economic crime. Size of shadow economy", available at: http://polbu.ru/shadow_economy/ch02_all.html (Accessed 4 April 2014).
8. Tyschuk, T.A. Kharazishvili, Yu.M. and Ivanov, O.V. (2011), Tin'ova ekonomika v Ukraini: mashtaby ta napriamy podolannia [The shadow economy in Ukraine: the magnitude and direction of overcoming], NISD, Kyiv, Ukraine.
9. Tyzhden.ua (2012), "In Bolivia, the United States and Russia most of evading tax", available at: <http://tyzhden.ua/News/47715> (Accessed 4 April 2014).
10. Cassel, D. (1986), "Funktionen der Schattenwirtschaft im Koordinationsmechanismus von Markt- und Planwirtschaften", ORDO. Jahrbuch fur die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft, vol. 37, pp. 73—103.
11. Schneider, F. (2012), "The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know?", available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2031951 (Accessed 4 April 2014).
12. Schneider, F. Buehn, A. and Montenegro, C. E. (2008), "Shadow Economies all over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007", available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1645726 (Accessed 4 April 2014).
13. Prentice C. (2010), "Shadow Economies on the Rise Around the World" available at: http://finance.yahoo.com/news/pf_article_110204.html (Accessed 4 April 2014).
14. AT Kearney (2013), "The Shadow Economy in Europe" available at: http://www.atkearney.com/financial-institutions/featured-article/-/asset_publisher/j8IucAqMqEhB/content/the-shadow-economy-in-europe-2013/10192 (Accessed 4 April 2014).

Стаття надійшла до редакції 16.05.2014 р.